

АДАБИЯТ САБАКТАРЫН ЭКИ БАСКЫЧТУУ ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА ОКУТУУ ЖАНА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДӨӨ ПРИНЦИПТЕРИ

***Аннотация:** Бул макалада эки баскычтуу билим берип жаткан жогорку окуу жайларында адабият сабактарын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун принциптери каралат. Болонья процессинин негизги максаттарынын бири кесипкөй адис энциклопедиялык билимге ээ, глобалдуу ойлоно алган, азыркы илимий-техникалык жетишкендиктерден маалыматы бар, кесиптик ишмердүүлүгүндө изденгич, полимаданий баалуулуктарга ээ, коммуникативдүү инсанды тарбиялап чыгаруу экендиги айтылат.*

***Өзөктүү сөздөр:** компетенция, компетенттүүлүк парадигмасы, эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү, окутуу принциптери, билим берүү стандарттары, мазмундук жаңылануу, формалык жаңылануу.*

Эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүгө өтүү башка тармактардай эле филологиялык багытта кесиптик билим берүүгө да жаңы талаптарды койду. Ал биринчи кезекте филолог адистин кесипкөй болушуна карата Болонья келишими аркылуу эл аралык билим берүүнү ишке ашыруу багытында Европа Кеңеши иштеп чыккан компетенттүүлүк парадигмасындагы нормативдерди аткарууну милдеттендирет. Тагыраак айтканда, кесипкөй адистин жаңы үлгүсү - реалдуу турмуштук шарттарда чыгармачыл, максатына жетүү үчүн дайыма күрөшө билген энциклопедиялык билимге ээ, глобалдуу ойлоноусу менен айырмаланган, азыркы илимий-техникалык жетишкендиктерден маалыматы бар, илимий технологияны практикада колдоно алган, аристократтык духта жүргөн, кесиптик ишмердүүлүгүндө изденгич, полимаданий баалуулуктарга ээ, коммуникативдүү инсандын облигин берип турат. Ушул үлгүдөн алганда кесипкөй филолог жогоруда аталган сапаттык белгилерден тышкары дүйнөлүк көркөм-адабий баалуулуктарды бирин-биринен айырмалай билген, адабият теориясынын методологиясын, концептуалдуу айырмасын ажырата алган, улуттук адабий-эстетикалык дөөлөттөрдүн мазмунун өзүнөн кийинки муунга аздектеп жеткирген мекенчил да болушу керек. Ошондой эле азыр кайсы кесип болбосун бир мамлекеттин чеги менен өлчөөгө болбой калгандыктан, филолог адистин (кайсы тилди окуганына карабастан) мультилингвистикалык чөйрөнү элестетүүсүн, б. а. эл аралык катнаштын куралы болгон бир же бир нече тилди өздөштүрүүсүн коомдук-социалдык кырдаал талап кылып отурат. Мындай билим филолог адиске полимаданий баалуулуктарды жакындан таанып билүү үчүн эмес, *эл аралык деңгээлде өз кесиби боюнча кандай иштер жүрүп жатканынан маалыматы болушу үчүн, маалымат технологиясын жеке ишмердүүлүгүндө чыгармачыл менен колдоно алуу талаптарын жүзөгө ашыруу зарылдыгы менен түшүндүрүлөт.* Анткени, азыркы шартта мамлекеттик билим берүү стандарты аныктагандай эл аралык пикирлешүү кызматын аткарган *чет тилдерди билүү маданий аралык байланыштарды уюштуруучу ком-*

петенциянын каражаты катары орун алуу менен бирге филолог адистердин кесиптик ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу *которуп алуу компетенцияларына* да ээ кылат. Ал эми мындай компетенциянын мазмунунда филологдун жогорку кесипкөйлүк даражасында керек болуучу *илимий-теориялык адабияттарды чет тилдерден окуп түшүнүү, гезит-журналдарга чыккан макала-пикирлер менен таанышуусу, маалымат каражаттары менен кызматташуусу, иш-тиктүү келишимдерди түзүп, контракттык формада жазуу жүргүзө алуусу* сыяктуу социалдык-кесиптик кызыкчылыктар турат.

Жогорку окуу жайларында адабиятты компетенттүүлүк парадигмасына негиздөө канчалык жаңы мазмунга ээ болбосун көркөм-адабий дөөлөттөрдү окутуу-үйрөтүүдө адамзат калыптандырган адабий-теориялык билимдин фундаменталдуу табиятынан алыстап кете албайт. Ошондуктан филолог адистин квалификациясын аныктоочу окуу дисциплиналары баштапкы өзөгүн сактап кала бере тургандыгын айтпай кетүүгө болбойт. Бирок анын компетенттүүлүк парадигмасына ылайык жаңыланган жактары да бар экендигин эскерте кетсек, алар:

А) Коомдук-саясий, экономикалык-социалдык жана башка факторлорду эсепке алуу менен адистин жаңычыл ойлоноу системасын тарбиялоо, б. а. мезгил талап кылып турган жагдайлардын шартында жаңы окутуу технологиясын аң сезимдүү түрдө кабылдоо жана колдон алуусуна жетишүү;

Б) Адис катары коомчулуктун, социалдык чөйрөнүн талаптарына ылайык адабият сабактарынын мазмунун жана формасын жаңылоо, б. а. окуу материалдарын модулдук системада циклдештирүү, анда студенттин социалдык талаптарын, дүйнө таанымына тикелей таасирин тийгизе турган оң жана терс факторлор айкалыштыруу, ошол циклге тиешелүү адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү аныктоочу түшүнүктөр менен кубулуштарды аныктоочу критерийлер, идея жана принциптерди табуу жана аны реалдуу турмуштук көрүнүштөр менен байланыштыруу, фундаменталдык илимий-теориялык кубулуштарды студенттин жеке

долбоорлоосу, аны презентациялоо аркылуу анализден синтезге өтүү методдорун жайылтуу, студенттин шык-жөндөмүн ар бир ишти моделдештирүүгө пайдалануу сыяктуу ар бир адабият мугалиминин чыгармачыл аракетине ээ болуу;

В) Адабий билим берүү аркылуу филолог адистин реалдуу турмушту таанып-билүүчүлүк шартта коммуникативдик, аксиологиялык жана кесиптик ишмердүүлүгүн методологиялык жактан туура ойлоноу маданиятын калыптандыруу, б. а. адабияттын кайсы проблемасын окутпасын компетенттүүлүк парадигмасы кесипкөй филологдун ар кандай нацисттик-диверсиялык, террордук, ж. б. маалыматтарга туура баа берип, өз окуучуларына андай маалыматтарга сергек мамиле кыла алуусуна жетишүү;

Г) Адистештирүүдө адабий билим берүүгө зарыл керектилүүчү маалымат технологиясын жана анын аксессуардык каражаттарын туура колдонуу маданиятын калыптандыруу, б. а. маалымат технологиясы адабий билим алуунун бирден бир булагы экендигин таанып-билүүсү, интернет булактарын, онлайн каражаттарын пайдалануу аркылуу студенттин өз алдынча билимин өркүндөтүү, компьютердик технология аркылуу өнүккөн өлкөлөрдө колдонулуп жаткан филологиялык билим берүүнүн мазмунун жана формаларын, рационалдуу ык-усулдарын студенттер менен бирдикте теориялык жана практикалык сабактарда сапаттуу пайдалана алуу чеберчилигине ээ болуу; ж. б.

Адабиятты компетенттүүлүк парадигмасында окутуу маселелеринен алганда маалыматты колдонуу маданияты жаңыдан ишке киргени менен ал филологиялык багытта кесиптик билим берүүнүн адистештирүүчү ишмердүүлүгүндө өзүнүн продуктивдүүлүгү жагынан алдыңкы сапка чыкканын эч бир окумуштуу жокко чыгара албайт. Ошондой эле маалыматтык технологиянын интеллектуалдык мүмкүнчүлүгү, маалымат жана билим ресурстарын жыйноо жана сактоо касиети, маалыматты логикалык жактан бөлүштүрүү жана моделдештирүү сапаты учурда бардык жарандын илимий-теориялык, интеллектуалдык кызыкчылыктарын канааттандыра алат. Эгерде адабиятчы-мугалимдин мүмкүнчүлүгү өз ишмердигинде компьютердик технологияны колдонуу жагынан жогору болсо, ал илимий-практикалык ишмердүүлүгүндө адабиятка таандык маселелерди тегерегинде ой жүгүртүүгө мүмкүнчүлүк алуу менен бирге студенттин компетенттүүлүгүн эл аралык масштабдагы ой жорумдар менен бекемдей ала тургандыгы турулуу иш.

Компетенттүүлүк парадигмасынын кесиптик багытта адабий билим берүүгө койгон талаптарынын бири - жогоруда аталып өткөн пункттардын аткарылышы аркылуу студент менен мугалимдин кызматташуусун түзүү, аны максат кабылдап, биргелешкен ишмердүүлүктө акыркы натыйжага жетүү болуп саналат. Ал эми **окутуу принциптери** болсо, ошол максаттарды жүзөгө ашыруу үчүн белгиленген тартипте кызмат көрсөтүүнү туюндурат. Эки баскычтуу кесиптик билим берүү кабыл алган компетенттүүлүк парадигмасынын окутуу принциптери жок жерден пайда боло калган эмес. Ал тескерисинче көп кылымдап калыптанган, ошондой эле көп жылдык окуу процессинде сындан өтүп, берген натыйжасына карай иштелип чыккан принциптерди жетекчиликке алуу максатын көздөгөн. Биринчи кезекте ал принциптер окутуунун мазмунуна карай тандалып алына тургандыгын эскертсек, окутуунун мазмуну - студентке реалдуу турмушта колдоно алууга мүмкүндүк түзгөн же билим ката-

ры өз натыйжасын берүүчү адам баласы топтогон тажрыйбаларды үйрөтүүгө багытталган белгилүү тармактын топтомдору, же болбосо анын бөлүмдөрү болсо, анда принциптер мугалимдин окутуу жана тарбиялоо процессин долбоорлоо маселесиндеги мыйзамдуу аракеттери экендиги талашсыз. Тагыраак айтканда, окутуу принциптери мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүндөгү окуу процессин уюштурууда практикалык иш чараларда жөнгө салуунун илимий-теориялык элестөөсү катары түшүндүрүлүп келет. “Принцип” түшүнүгү (латын тилиндеги «principium» сөзүнөн алынып, кыргыз тилинде “башталыш”, “негиз” дегенди билдирет) мугалимдин практикалык ишмердүүлүгүнөн келип чыккан педагогикалык иш-тажрыйбаларды теориялык жактан (дидактикалык мазмунда) жалпылоону түшүндүрүп, окутуу иштеринин окуу процесси менен анын максаттарындагы объективдүү мыйзамченемдерин чагылдырып турат. Маселен, Н.Д.Кучугурова: «В современной дидактике принципы обучения рассматриваются как рекомендации, направляющие педагогическую деятельность и учебный процесс в целом, как способы достижения педагогических целей с учетом закономерностей учебного процесса» [1] десе, Т.А.Наумова: “Принцип - это система исходных теоретических положений, руководящих идей и основных требований к проектированию целостного образовательного процесса, вытекающих из установленных психолого-педагогической наукой закономерностей и изучаемых в целях, содержания, педагогических технологиях, деятельности преподавателей и деятельности студентов” [2] деген аныктамасын берет.

Ырас, окутуунун принциптерине карата педагогика илиминде көптөгөн аныктамалар менен жетиштүү түшүндүрмөлөр бар. Ар бир берилген аныктаманын өзүнө ылайык талдоолору, өзүнүн байкоолоруна карай түшүндүрмөлөрү боло тургандыгы анык. Биздин максат алардын классификациясын иликтөө болбогондуктан, мында баарыга түшүнүктүү болгон жагдайларын жана талаш-тартышты туудурбаган жалпы касиеттерине карап бөлүштүргөндөрүнө гана токтолууну чечтик. Ошондой эле компетенттүүлүк парадигмасына басым коюп жаткандыктан, бул жерде филолог студенттердин компетенттүүлүгүн калыптандыруучу сапатык белгилерине артыкчылык бере тургандыгыбызды алдын ала белгилей кетели. Алар:

- илимий жана жеткиликтүүлүк; илимге таянып турмушта кездешкен кыйынчылыктарды жеңе билүүгө мүмкүндүк түзүүчүлүк (посильная трудность);
- мугалимдин жетектөөчү ролунда студенттин чыгармачыл активдүүлүгү жана баамчылдыгы (сознательность);
- көрсөтмөлүүлүк жана теориялык ойлоонун өнүгүшү;
- системдүүлүк жана окутуунун системалуулугу;
- окутуудан өз алдынча билим алууга өтүү;
- окууну турмуш менен байланыштыруу жана аны кесиптик ишмердүүлүгүнүн практикасында пайдалануу;
- окутуунун натыйжасынын практикада бекемделиши жана студенттердин таанып-билүү жөндөмдүүлүгүнүн өсүшү;
- билим алуунун жагымдуу эмоционалдуу фон түзүшү;
- студенттин индивидуалдуу жөндөмүн эсепке алуу менен окутуунун коллективдүү мүнөзүн аныктоо;

- окутууну гумандаштыруу жана гуманитаризациялоо;

- окутууну компьютерлештирүү;

- адабий билим берүүнүн метапредметтик жана предмет аралык байланышын эсепке алуу менен окутууну интеграциялоо;

- окутууда адабий билим берүүнү инновациялоо; ж. б.

Компетенттүүлүк парадигмасы жогоруда аталган окутуу принциптеринен тышкары коомдук-социалдык талаптарды эске алуу менен жогорку окуу жайдын эл аралык денгээлдеги абалына карап, адиске рынок шартында конкуренцияга туруштук бере ала турган мүмкүнчүлүктү калыптандыруучу окутуу принциптерин да сунуштайт. Окутуунун андай принциптери мурда болуп келгендерди синтездөө, учурдагы абалды, кесиптик билим берүүгө карата коюлган инсандын социалдык-экономикалык кызыкчылыктарын жалпылаштыруу менен жаралган. Ал принциптер төмөнкүлөр болуп саналат:

- эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүдө адабиятты окутууну келечектеги филолог адистин инсандыгынын өнүгүшүнө багыттоо;

- жогорку адабий билим берүүнүн мазмунун илимий-теориялык өнүгүштүн жана орто билим берүүдө жаштарга билим жана тарбия берүүнүн инновациялык технологиясына шайкеш келтирүү;

- жогорку окуу жайындагы окуу процессин уюштурууда жеке, топтук жана тайпалык окутуу формаларын оптималдуу түрдө айкалыштыруу;

- жогорку кесиптеги филолог адистерди даярдоонун ар түрдүү этаптарында жаңычыл окутуу каражаттары менен ык-усулдарын рационалдуу пайдалануу;

- филолог адистердин рынок шартында пайда болуучу конкуренцияга туруштук берүүсүн камсыздоо;

- адабий билим берүүнүн натыйжасын филолог адистердин кесиптик ишмердүүлүгүндө мезгил талап кылган денгээлине жеткирүү; ж. б.

Компетенттүүлүк парадигмасында жогорку кесиптик билим берүүдөгү окутуу принциптерине гана жаңы мазмунду алып келбестен, ал орто билим берүүнүн максатын натыйжага ээ кылуу үчүн окутуу принциптерин өз ара интеграциялоого, алардын айрымдарын таптакыр четке чыгарып койсо, кээ багыттар боюнча толуктоолорду киргизүүдө. Ошондуктан болсо керек бул маселеге көптөгөн окумуштуулар кайрылып, маселеге карата өз көз караштарын билдирүүгө аракеттенишкен. Маселен, компетенттүүлүк парадигмасында окутуу жана билим берүү принциптерине подход кандай болушу керектигине А.М.Аронов, А.В.Баранников [3], А.Г.Бермус [4], В.А.Болотов [5], И.А.Зимняя [6], Г.Б.Голуб [7], В.В.Краевский [8], О.Е.Лебедев [9], М.В.Рыжаков [10], Ю.Г.Татур [11], И.Д.Фрумин, А.В.Хуторской [12], М.А. Чошанов, П.Г.Щедровицкий, ж. б. токтолушуп, алар өз эмгектеринде компетенттүүлүктүн азыркы билим берүү шартында кандай мазмунду бере тургандыгын түшүндүрүп, маанисин ачып берүүгө далалат кылышкан.

И.Д. Фруминдин көз карашы боюнча компетенттүүлүк парадигмасы “проявляется как обновление содержания образования в ответ на изменяющуюся социально-экономическую реальность”, болсо, Л.О.Филатова анын буга чейин болуп көрбөгөн төмөнкүдөй принциптерин бөлүп көрсөтөт:

- “компетентность объединяет в себе интеллектуальную и навыковую составляющую образования;

- понятие компетентности включает не только когнитивную и операционально-технологическую состав-

ляющие, но и мотивационную, этическую, социальную и поведенческую;

- оно включает результаты обучения (знания и умения), систему ценностных ориентации, привычки и др.;

- компетентность означает способность мобилизовать полученные знания, умения, опыт и способы поведения в условиях конкретной ситуации, конкретной деятельности;

- в понятии компетентности заложена идеология интерпретации содержания образования, формируемого «от результата» («стандарт на выходе»);

- компетентностный подход включает в себя идентификацию основных умений;

- компетентности формируются в процессе обучения не только в школе, но и под воздействием окружающей среды, то есть в рамках формального, неформального и внеформального образования.

- понятие «компетенции» является понятием процессуальным, т.е. компетенции как проявляются, так и формируются в деятельности;

- компетентностный подход возник из потребности в адаптации человека к часто меняющимся в производстве технологиям. Компетенция - это способность менять в себе то, что должно измениться как ответ на вызов определенной ситуации с сохранением некоторого ядра образования: целостное мировоззрение, ценности;

- компетенция описывает потенциал, который проявляется ситуативно, следовательно, может лечь в основу оценки лишь отсроченных результатов обучения” [14].

Ал эми А.Г.Бермустун пикири боюнча компетенттүүлүк парадигмасы азыркы заманга керектүү инсандык сапаттарды калыптандыруу үчүн бардык компетенцияларды билим берүүнүн компоненттери катары кабылдаганы менен системдүү бирдикте, интеграциялык формада жүзөгө ашыруусу зарыл [4]. Ырас, компетенттүүлүк парадигмасы эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү стандартынын талаптарына ылайык окуу процессине жаңы кирип жаткандыктан, аны П.Г.Щедровицкий кесиптик ишмердүүлүктү аныктоочу бир атрибут катары караса, А.М.Аронов кесипке даярдоодо педагогикалык ишмердүүлүктүн белгилүү бир бөлүгү деп эсептейт. О.Е.Лебедев компетенттүүлүктү парадигма эмес, подход катары кабыл алат да аныкталбаган кырдаалда аракетке келүүчү жөндөмдүүлүк экендигин далилдөөгө аракеттенсе [9], М.А.Чошанов компетенттүүлүктү парадигма катары далилдеп келип, «не просто обладание знаниями, а постоянное стремление к их обновлению и использованию в конкретных условиях» деген жыйынтыгын чыгарат. Компетенттүүлүк парадигмасына карата адашуулар, анын түпкү мааниси эмнеде экендигине карай чаташуулар арбын болуп жаткандыгын эсепке алса керек «компетенция» менен «компетенттүүлүк» түшүнүктөрүн айырмалап берүү үчүн А.В.Хуторской төмөнкүдөй аныктама берет: “Компетенция – включает совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов деятельности), задаваемых по отношению к определенному кругу предметов и процессов, и необходимых для качественной продуктивной деятельности по отношению к ним.

Компетентность – владение, обладание человеком соответствующей компетенцией, включающей его личностное отношение к ней и предмету деятельности” [12]. И.А.Зимняя компетенттүүлүк парадигмасын терендетүү жана аны колдоно турган адамдарга

түшүнүктүү болушу үчүн «как основывающийся на знаниях, интеллектуально и личностно обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека» [6] деген түшүндүрмөлөрдү кошот.

Компетенттүүлүк парадигмасы Кыргызстандагы эки баскычтуу жогорку билим берүүнү жолго коюучу мазмундук жана формалык жаңылануу катары сунушталып жаткан жаңы багыт болгондуктан, филология багытындагы жогорку кесиптик билим берүүдө жогоруда айтылган көз караштардын бардыгын кабыл алуу менен аны илимий-практикалык иштерде, педагогикалык иш тажрыйбаларда сынап көрүү, алардын көз карашынын канчалык концептуалдуу мазмуну бар экенин практикалык иштерден аныктоо милдети алдыда тургандыгын белгилей кетели.

Адабияттар

1. Кучугурова Н.Д. Формирование профессиональной компетентности будущего специалиста // Проблемы и перспективы педагогического образования в XXI веке. – М., 2000. – 360-бет.
2. Наумова Т.А., Сердобинцева Е.А. Современные измерения литературных компетенций школьников: базовый и национально-региональный компонент // Успехи современного естествознания. – 2010. – № 12 – 40-бет.
3. Баранников А. В. Содержание общего образования: компетентностный подход. - М.: ГУ ВШЭ, 2002.
4. Бермус А. Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образовании. - <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-12.htm>.

5. Болотов, В. А., Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. - 2003. - № 10. С. 8-14.

6. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. – <http://quality.petsu.ru/file/74/%EA%EB%FE%F7%E5%E2%FB%E5%20%EA%EE%EC%EF%E5%F2%E5%ED%F6%E8.doc>.

7. Голуб Г. Б., Чураков О. В. Попытка определения компетенции как образовательного результата // Современные подходы к компетентностно-ориентированному образованию: Материалы семинара. – Самара: Изд-во Профи, 2001

8. Краевский В. В., Хуторской А. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Педагогика. – 2003. – №2. - С.3-10

9. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании. -<http://www.nekrasovspb.ru/publication/cgi-bin/publ.cgi?event=3&id=22>.

10. Рыжаков М. В. О возможности использования компетентностного подхода в реализации задач повышения качества содержания образования: Материалы к заседанию Ученого совета ИОСО РАО. -М., 2003.

11. Татур Ю.Г. Образовательная система России. Высшая школа. – М., 1999

12. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос». - 2002. - 23 апреля. <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm>. - В надзаг: Центр дистанционного образования «Эйдос», e-mail: list@eidos.ru.

13. Филагова Л.О. Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования //Дополнительное образование.-2005.-№7.- 9-11-беттер.